

"Rätt" förälder?

Om juridiken och DNA-tekniken

Att alla barn skall ha två rättsliga föräldrar har länge varit en tydlig målsättning för svensk lagstiftning. Att det skall vara "rätt" föräldrar, de genetiska föräldrarna, som har de rättigheter och skyldigheter lagen ger, har hittills ansetts givet. Men hur är detta förenligt med principen att det i första hand är barnets intressen som skall tillgodoses? Är föräldraskap i lagens mening bara en fråga om vem som är genetisk förälder?

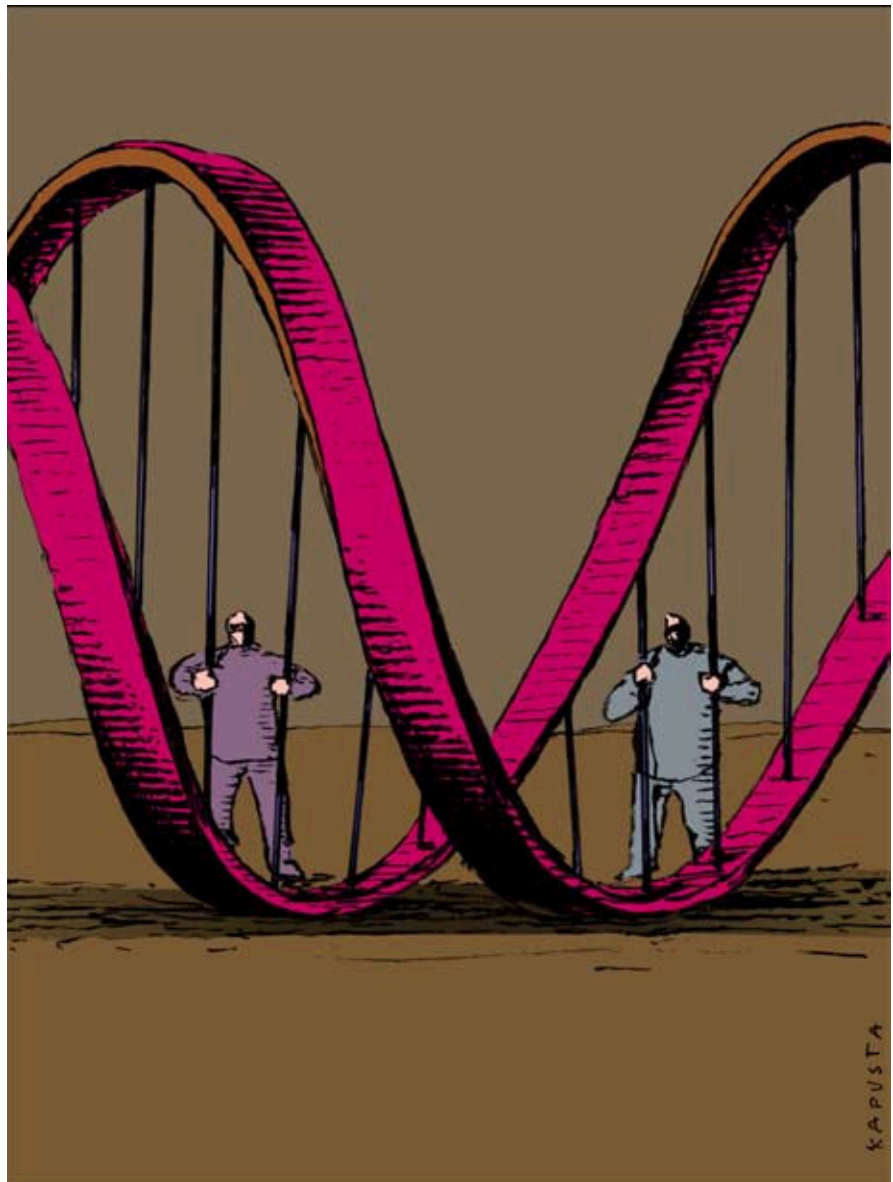

FOTO: IMAGES.COM/CORBIS-SCANPIX

Uppfattningen att ett barns biologiska, eller genetiska, föräldrar är barnets föräldrar, och därför skall ha de rättigheter och skyldigheter som lagen ger, har sina rötter långt tillbaka i tiden. En biologisk förälder anses som ingen annan ha sitt barns bästa för ögonen. Redan kung Salomo använde sig av detta antagande för att bevisa biologisk släktskap när han avgjorde tvisten mellan två kvinnor om vem som var mor till ett barn.

Men verkligheten är mer komplicerad än så. En förälders kärlek är ett ganska osäkert bevismedel för fastställande av rättsligt föräldraskap. Moderskapet har länge ansetts okomplicerat; hon som föder är barnets mor. Att fastställa faderskap har däremot ansetts vanskligare. Lagreglerna för att avgöra vem som skall ges rättslig status som ett barns far har därför kontinuerligt reformerats – fram till dagsläget där vi med hjälp av vetenskapliga undersökningar säkerställer att det blir "rätt" man.

DNA-teknik har alltså gjort det möjligt att klarlägga genetisk släktskap. Frågan är emellertid om det verkligen är eftersträvansvärt i alla lägen. Familjer ser i dag ut på många olika sätt, och barn kan ha styvföräldrar, samkönade föräldrar, donatorpappor och surrogatmammor. Vad är det för utgångspunkter vi behöver för att i lagens mening fastställa vem som är förälder? Är det verkligen bara en fråga om genetik?

Svaren må variera men utgångspunkten är tydlig – det är i första hand barnets intressen som skall tillgodoses. Därmed kan konstateras att två olika intressen står mot varandra. Å ena sidan önskan att det genetiskt riktiga föräldraskapet fastställs, vilket anses vara betingat av psykologiska, medicinska och ekonomiska hänsyn. Å andra sidan intresset att ge barnet en förälder som är villig och kapabel att fullgöra en förälders uppgift – och hit hör även ambitionen att i rättsligt, men kanske också mänskligt, hänsynsfullt bevara ett etablerat familjeförhållande, med andra ord att värna om ett socialt föräldraskap.

Vårt nuvarande regelsystem för att fastställa och upprätthålla faderskap speglar en

avvägning mellan dessa intressen. Trots att målsättningen är att genetiskt och rättsligt faderskap skall överensstämma, fastställs en mans rättsliga ställning som far i de flesta fall inte alls efter utredning om genetisk släktskap. Oftast nöjer man sig i praktiken med att han är gift med barnets mor eller att han är villig att bekräfta faderskapet.

BRISTANDE ÖVERENSSTÄMMELSE mellan rättsligt och genetiskt faderskap kan därmed föreligga i det enskilda fallet. Då kan barnet eller fadern få faderskapet hävt, men inte någon annan. Begränsningen av vilka som har rätt att få faderskapet hävt kan tolkas som ett skydd för ett socialt föräldraskap. Samtidigt innebär den att "fel" man kan förbli rättslig far om barnet och den rättsliga fadern så önskar.

Att "fel" man kan bli och förbli rättslig far, är något som varit föremål för diskussion under senare tid. I riksdagen motioneras regelbundet om att en efterlevande maka skall ha större möjligheter att väcka talan om hävande av faderskap om hon misstänker att mannen inte är genetisk far till sina efterlämnade barn. Syftet är att förhindra att arvet hamnar i fel händer. Krav framförs också att även andra än barnet och den rättsliga fadern – exempelvis den som tror sig vara genetisk far – skall ges rätt att väcka talan om hävande av faderskap. Den rätten finns i Norge, Danmark och många andra länder. Men inte i Sverige.

I bakgrunden finns också frågan om hur man ska förhålla sig till de genetiska släktskapsundersökningar som i dag erbjuds av privata företag över hela världen och som kan genomföras utan att berörda parter vet att så sker eller kanske inte ens är vid liv. Vem som helst kan i dag ta reda på om en persons föräldrar är de genetiska. Skall resultatet av sådana undersökningar kunna läggas till grund för att häva barns familjerättsliga status? Och på initiativ av vem?

ÄR DET SÅ VIKTIGT att rättsligt och genetiskt föräldraskap överensstämmer? Familjerättslig tillhörighet blir i så fall en helt och hållet

- genetisk fråga. Problemet är nämligen att lagen innebär att när någon utpekats som förälder på grundval av genetisk släktskap har vi därmed också fastställt vårdnadsansvar, underhållsskyldighet, arvsrätt och annat. Någon prövning kan inte göras om den som får rättslig status som förälder också har någon social koppling till barnet.

Resultatet blir att föräldraskap ses som ett av naturen givet faktum som lagen skall utgå från. Men vad är det som säger att lagen skall återspegla naturen? En lika rimlig utgångspunkt är att reglerna skall utformas så att alla intressen tillgodoses på bästa sätt.

Att överensstämmelse mellan rättsligt och genetiskt föräldraskap är något eftersträvanvärt, har hittills accepterats utan närmare diskussion. Omständigheter som

anförs till stöd för en sådan hållning tolkas emellertid många gånger mot bakgrund av att det "självklart" är det genetiska föräldraskapet som skall fastställas.

Vad man inte ser då är att några av de tyngsta argumenten lika gärna talar för ett socialt föräldraskap som rättslig grund. Ett sådant argument, som på senare år ofta åberopats i sammanhanget, är individens rätt att få kännedom om sitt genetiska ursprung. Artikel 7 i FN:s konvention om barnets rättigheter stadgar att barnet har rätt att få veta vilka som är föräldrarna och rätt att bli vårdat av dem. Artikeln förs ofta fram som stöd för att rättsligt föräldraskap och genetisk släktskap ska sammanfalla.

Men FN:s konvention anger *inte* att det är det genetiska föräldraskapet som skall fastställas. Artikel 7 kan lika gärna ses som en uppmaning att se till att barnet ges rättsliga föräldrar vid födelsen. Rimligtvis fastställer man i de flesta fall att det är de genetiska föräldrarna som är rättsliga föräldrar, men det är inte givet att så måste ske.

I de fall ett barn tillkommer med hjälp av sperma- eller äggdonation står det redan från begynnelsen klart att rättsligt och genetiskt föräldraskap inte kommer att sammanfalla. Otvivelaktigt har dessa barn ett legitimt intresse att få kännedom om sitt genetiska ursprung, men rätten till kännedom om detta ursprung tillgodoses oberoende av det juridiska föräldraskapet. Barnet har i förekommande fall rätt att få tillgång till sjukhusets uppgifter om donatorn. Rättsligt föräldraskap fastställs på grundval av viljan att bli förälder – på så sätt tillgodoses barnets rätt till goda föräldrar.

Ett andra argument som förs fram bygger på föreställningen om att det är den genetiska föräldern som är den "verkliga" föräldern. Men alla vet att en god förälder inte nödvändigtvis är genetisk. På senare år har vi i Sverige, i samband med att regler för sperma- och äggdonation samt adoption fastställts, bestämt tonat ner den genetiska släktskapens betydelse som grund för rättslig status som förälder. I stället betonas viljan att bli förälder.

Så fastställs rättsligt föräldraskap

Moderskap fastställs genom att barnets födelse anmäls till folkbokföringsmyndigheten (folkbokföringslagen 2 och 24 §§). Om barnet tillkommit genom äggdonation är det fortfarande den födande kvinnan som är mor (föräldrabalken 1:7). Föräldrabalken förkortas nedan med FB.

Är modern gift vid barnets födelse anses hennes make vara far till barnet (FB 1:1). Om modern är ogift fastställs faderskapet genom att en man bekräftar faderskapet (FB 1:4) eller genom att domstol förklarar mannen vara far (FB 1:5).

Om mannen som fastställts som rättslig far inte är genetisk far till barnet, kan faderskapet hävas genom att mannen eller barnet för talan (FB 1:2 och 4).

Faderskapet till barn som tillkommit genom givarinsemination (spermadonation) eller äggdonation fastställs på samma sätt som i andra fall. Den man som samtyckt till behandlingen skall anses vara far (FB 1:6 och 8). Faderskapet kan i dessa fall inte hävas med hänvisning till att han inte är genetisk far till barnet.

Om barnet tillkommit genom givarinsemination enligt lagen om genetisk integritet med samtycke av en kvinna som var moderns registrerade partner eller sambo, skall den samtyckande kvinnan anses som barnets förälder (FB 1:9). Om barnet tillkommit genom givarinsemination vid utländsk klinik eller i egen regi skall faderskapet om möjligt fastställas.

Adoption beviljas efter prövning av domstol (FB 4:6). En adoption kan inte hävas.

Föreställningen om det genetiska föräldraskapet som det "verkliga" ligger alltså bakom kraven på obegränsade möjligheter att få rättsligt faderskap omprövat – att "rätt" man skall vara far. Detta låter sig inte utan vidare kombineras med att vi i andra sammanhang understryker att genetik inte alls har med saken att göra.

HUR SKALL VI FÖRKLARA för barn som vi med öppna ögon givit icke-genetiska föräldrar att deras mammor och pappor är lika bra som andras föräldrar, när vi samtidigt understryker hur negativt det är för andra barn att ha en förälder som inte är genetisk? Varför är det viktigt för vissa att ha "rätt" far, medan andra inte behöver ha det?

Ett tredje, allt oftare återoppat, argument till stöd för att rättsligt och genetiskt föräldraskap ska stämma överens är att arvet efter förälder eller barn ska hamna i rätt

hand. Men hur blev arvsrätten en direkt funktion av genetiskt föräldraskap? Historiskt sett har arvsrätten stått på social grund; den har baserats på att det finns en ekonomisk och social samhörighet mellan arvlåtare och arvtagare. Så är det fortfarande i flera fall.

Häri ligger en viktig iakttagelse som med fördel kan användas när vi granskar reglerna rörande föräldraskap. Det finns faktiskt inte någon "naturlig" koppling mellan genetisk släktskap och de rättsliga följderna som är knutna till den. Arvsrätten utformas på det sätt vi bestämmer att den skall utformas. Detsamma gäller underhållsskyldighet, vårdnadsansvar och övriga rättsliga följder. Juridiken måste inte nödvändigtvis knytas ihop med genetik.

Om målsättningen är att tillgodose barnets intressen, är det mer ändamålsenligt att vända på perspektivet: Vem fullgör, eller ►

Otålig amerikansk väntan – det manliga homosexuella paret i bild har engagerat en äggdonator och en surrogatmamma. Just denna surrogatmamma är rutinerad i sammanhanget. Det är elfte barnet hon föder fram åt andra rättsliga föräldrar.

FOTO: SOLO-SCANPIX

- fullgjorde, ur barnets synvinkel föräldraskapets rättsliga ansvar? Vanligtvis den som beslutade om barnets tillblivelse – där har vi barnets förälder. Genetiskt ursprung kan och bör därför fastställas *oberoende* av familjerättslig status.

Dagens verklighet som reglerna om föräldraskap skall fungera i inrymmer en stor variation av barn- och föräldrakonstellationer. Ombildade familjer och modern reproduktionsteknik är bara några faktorer som gör att det inte längre är givet vem som skall betraktas som förälder.

I denna komplicerade verklighet kan det vara frestande att använda sig av en entydig vägledande princip – som genetisk släktskap. Men naturen duger inte som normkälla här. Om vi menar allvar med att barnets bästa skall tillgodoses också i detta sammanhang, krävs betydligt mer mångsidiga och utvecklade resonemang och avvägningar

än ett DNA-test när det är dags att utforma och tillämpa lagens regler.

Vi måste kanske börja ifrågasätta den grundläggande rättsliga konstruktionen av föräldraskap och ifrågasätta att en enda omständighet – genetisk släktskap – läggs till grund för föräldraskapets alla rättsliga följder. Men vi måste också ta ställning till vilka värden och vilken syn på förhållandet mellan barn och föräldrar som skall uppmuntras och återspeglas i lagen. Måhända kan Salomo fortfarande ge oss ledning – kanske är det kärleken till barnet och inte den biologiska släktskapen som avgör vem som är barnets rätta förälder.

Anna Singer är universitetslektor i civilrätt vid juridiska institutionen, Uppsala universitet.

LITTERATURTIPS

Singer, Anna (2000), *Föräldraskap i rättslig belysning*. Uppsala: Iustus förlag.

*Vem är en god förälder?
Barnets rättighet att få en
socialt kapabel förälder,
inte bara en genetisk sådan,
borde vara tungt vägande när
det rättsligt giltiga föräldraskapet ska fastställas.*

FOTO: FREDRIK FUNCK/SCANPIX